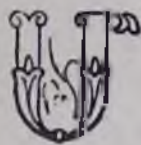

Ս. ՀԱԿՈՐԱՅԱՆ

ՍՈՒՐԲ ԼՁՄԻԱԾՆԻ ՎԱՆՔՈՒՄ ՕԳՏԱԳՈՐԾՎԱԾ ՄԱՐՄԱՐՆԵՐԸ

արմարների բազմազան տեսակներով հարուստ երկիր է Հայաստանը,

Մարմարները հայտնի են իրենց քանակով և լավագույն գույների բազմազանությամբ: Մեզ մոտ գտնվում են մարմարի սպիտակ բաց կաթնագույն տեսակներից մինչև մուգ սև տեսակները բոլոր գույներով, դեղին, կարմիր, վարդագույն, դանազան երանգներով մոխրագույն:

Մարմարների բազմատեսակ և հարուստ պաշարներ գտնվում են Հրազդանի շրջանում: Պրանք բաց վարդագույնից մինչև զգալի վարդագույն գունավորումով, գեղեցիկ բնորոշ գծերով, լավագույն ֆիզիկամեխանիկական հատկությամբ (ամրություն, աննշան ջրակլանում) Աղվերանի մարմարներ են կոչվում:

Մարմարի այս տեսակը հայտնի է ոչ միայն մեր երկրում, այլև նրա սահմաններից շատ հեռու:

Այս մարմարներից ոչ հեռու գտնվում է Արզաքանի հանքավայրը: Մոխրագույն մարմարների մեջ խիստ բնորոշ են Արզաքանի մարմարները:

Աշխարհահռչակ են մեզ մոտ եղած Աղամզալուի մարմարները (Արտաշատ): Մրանք, տրպես լավագույն մարմարային օնիքսներ (արադոնիտ), ունեն հաճելի գույն, ընդհանրապես կանաչ գծերով կամ նեղ, գետերի հունը հիշեցնող շերտերով կտորներ: Մեծ է նրանց լուսաթափանցելիությունը:

Աղամզալուի մարմարների դեղին փոփոխակը, որը հիշեցնում է տիպիկ սաթ (ոսկեգույն), անպայման աշխարհի լավագույն մարմարային օնիքսներից է: Հոյակապ գեղեցկություն ունեն մեր Կուրիշնի (Ջարխեշ, Իջևանի շրջան) խառնուրդ մարմարները: Դարերի ընթացքում ջրով հղկված, տարբեր կտորներից կազմված, ամուր ցեմենտաց-

ված, բաց և մուգ վարդագույն գունավորված այս մարմարը ծառայում է վեհաշուք կառուցվածքների համար և աշխարհում հազվագեղ տեսակներից է: 1961 թվականին այս մարմարով զարդարվեց Կրեմլում նոր կառուցված պալատի նիստերի դահլիճը:

Սև գույնի մարմարները հայտնի են Վեդիի շրջանում (Արարատի մարմար) և Արտաշատի շրջանում (նոր Վիրապի մարմար): սրանք ունեն բնորոշ սպիտակ գծեր: Արարատի մարմարների մեջ հանդիպում են դեղին բծեր: Իրենց դիմացկունությամբ այս մարմարներն ալքի են ընկնում: Մեծ քանակությամբ օգտագործվել են Մոսկվայի մետրոյի շինարարության մեջ:

Մարմարների անսպառ պաշարներ են գտնվում նաև Նղեզնաձորի շրջանում (Ամաղուի մարմար), Իջևանում, որը բնորոշ հաճելի գույն ունի:

Կիրովականում գտնվում է Մայմեխի հարուստ հանքավայրը: Այս մարմարն ունի բնորոշ սպիտակ գույն և կտրվածքում շաքարային փալլ: Հայաստանի մարմարներից սա ամենամեծահատիկն է: Գեղեցիկ են նաև Վեդիի շրջանի (Մարմարասարի) մարմարները, Բասարդեշարի, Ապարանի, Ստեփանավանի և Ղափանի մարմարները:

Հայաստանի մարմարների սքանչելի ներդաշնակ օգտագործումով են զարդարված ՀԿՊ Կենտրոնական կոմիտեի շենքի աստիճաններն ու միջանցքները, Հայաստանի Կառավարական շենքը, Գերագույն Սովետի և Ժողտնտխորհի շենքերը և այլն:

Մարմարների այս բազմազանությունը անտարակույս հայտնի է եղել մեր նախնիքներին: Նրանք մարմարներ օգտագործել են հնագույն ժամանակներից:

Մարմարից պատրաստվել են արձաններ: Մարմար օգտագործվել է զանազան իրերի զարդաքանդակների համար, շինա-

րարության մեջ կիրառվել է որպես բացառիկ մոնոմենտալ կառուցվածքների շինանյութ։ Մեզ մոտ, հնագիտական աշխատանքների ժամանակ, մարմարյա ամբողջական շենքեր, պատեր, հատակներ չեն հայտնաբերվում։ Գառնիի պեղումների ժամանակ գտնվել են մարմարյա արձանների բեկորներ, մարմարյա զանազան զարդաքանդակներ և առանձին կտորներ։ Դվինում նույնպես գտնվել են զանազան իրերի և առարկաների մարմարյա բեկորներ և վերջապես Անիից բերված և պատմության թանգարանում պահվում է մի փոքր մարմարից զարդաքանդակ (ձյան փաթիլ հիշեցնող), սպիտակ գույնի։

Էջմիածնի վանքում օգտագործվել են ոչ շատ հին ժամանակներից, ինչպես Գառնին է, Դվինը կամ Անին, մարմարների մի շարք տեսակներ։

Էջմիածնի եկեղեցիներից Շուփսիմեի վանքում պահված են վանքի պարիսպների վերանորոգման ժամանակ գտնված մի քանի տեսակ մարմարի կտորներ, որոնք վերաբերում են ԺԳ—ԺԴ դարերին։ Սրանց մեջ կա մի զարդաքանդակով պատված ամբողջական մարմարի կտոր, դրան մուտքի շրջանակի մի փոքր մասն է՝ եռանկյունաձև և մի հատ է՝ ոչ լրիվ մշակված մարմարի կտոր։ Ինչի համար է պատրաստված վերջինս, դժվար է ասել։ Նա մինչև վերջ մշակված չէ։

Ըստ արձանագրության տվյալների, ամենահին մարմարը Շուփսիմեի վանքի վերանորոգման վերաբերյալ Փիլիպոս կաթողիկոսի հուշատախտակ-արձանագրությունն է 1651—1654 թվականներին դրված տաճարի հարավային պատի մեջ։ Ունի դեղնավուն գույն և մի կողմում թավականին խունացած է և պատին խփվող անձրևաջրերի ազդեցության պատճառով դեղնած։ Էջմիածնի Մայր Տաճարի արևելյան պատին ամրացված մարմարյա հուշատախտակը, որը կրում է 1869 թվականը, երբ կառուցվել է թանգարանը, նույն մարմարից է։ Մարմարյա հուշատախտակը դրվել է Գևորգ Դ կաթողիկոսի կողմից։ Նա 130 սմ. երկարություն և 91 սմ. լայնություն ունի։ Այս երկու հուշատախտակները հողմահարվել են կորցրել են իրենց հզկումը և բնական գույնը։

Շուփսիմեի վանքի ներսում, տաճարի հյուսիսային կողմում գտնվում է 1655 թվականին վախճանված Փիլիպոս կաթողիկոսի գերեզմանը՝ իր մարմարյա տապանաքարով, որի չափսերը $122 \times 604 \times 12$ սմ. են։ Ս. Էջմիածնի Մայր-Տաճարի մուտքի ձախ մասում գտնվող մարմարյա գերեզմանը, որը պատկանում է Ալեքսանդր Զուլալյիցի կաթողիկոսին, նույնպես համեմատաբար

հին է, ունի 150 սմ. երկարություն և 55 սմ. լայնք։ Տապանաքարը կրում է 1714 թվականը։ Սրա դիմացը կա նույն մարմարից Ալեքսանդր Բյուզանդացի կաթողիկոսի տապանաքարը, որը միջին մասում 110 սմ. երկարություն ունի և 41 սմ. լայնք։

Մայր տաճարի ներսում գտնվում են երկու մարմարյա հուշարձաններ՝ Իջման Ս. Սեդանը և Բեմի մարմարյա շարվածքը։ Վերջինս շինված է Ասատուր Համադանցի կաթողիկոսի օրոք, 1720 թվականին։

Բեմի մարմարյա շարվածքի վրա կան 12 առաքյալների յուզանկարները, կենտրոնում Աստվածամոր, աջ անկյունում՝ Փիլիպոս սարկավագի և ձախ անկյունում՝ Ստեփանոս սարկավագի նկարները։ Այս աշխատանքը կատարված է Կարապետ Ուլենցի կաթողիկոսի օրոք 1726—1727 թվականներին¹։ Սրանք երկուսն էլ մարմարային օնիքսներ են, սպիտակավուն բաց, աննշան կանաչավուն երանդով, որոնք ավելի քան երկու հարյուր տարվա վաղեմություն ունենալով հանդերձ, լուսն են ոչ մի հողմահարման հետք։ Բեմի ճակատի նկարները հիանալի պահպանվել են, եթե նկատի ունենանք, որ մարմարները լնին ծակոտկենություն ունեն (խտակալան մարմարների մոտ դա 0,1—0,2 % է) և աննշան ջրակլանում, այն ժամանակ հասկանալի կլինի հայ վարպետների ճարտարությունը և ներկերի ընտիր բաղադրությունը։

Մարմարի վրա յուզանկարով նկարների որպես նմուշ մեզ մոտ պետք է առաջինը համարել Տաճարի բեմի վրայի շարվածքը։

Բեմի երեսպատված մասը ունի մոտ 11,3 մետր երկարություն (ներքևում), պատի մարմարի հաստությունը մոտ 10 սմ. է, բարձրությունը միջին մասում՝ մոտ 130 սմ. է։ Բեմը երկու կողմից ունի 5-ական աստիճաններ, որոնք մոտ 30-ական սմ. բարձրություն ունեն։ Ո՛րտեղից են բերված այս մարմարները, Այս հարցը առանձին ուսումնասիրության կարիք ունի։ Նկատենք միայն, որ որոշ չափով սրանք հիշեցնում են մեր Աղամզալուի մարմարային օնիքսները։

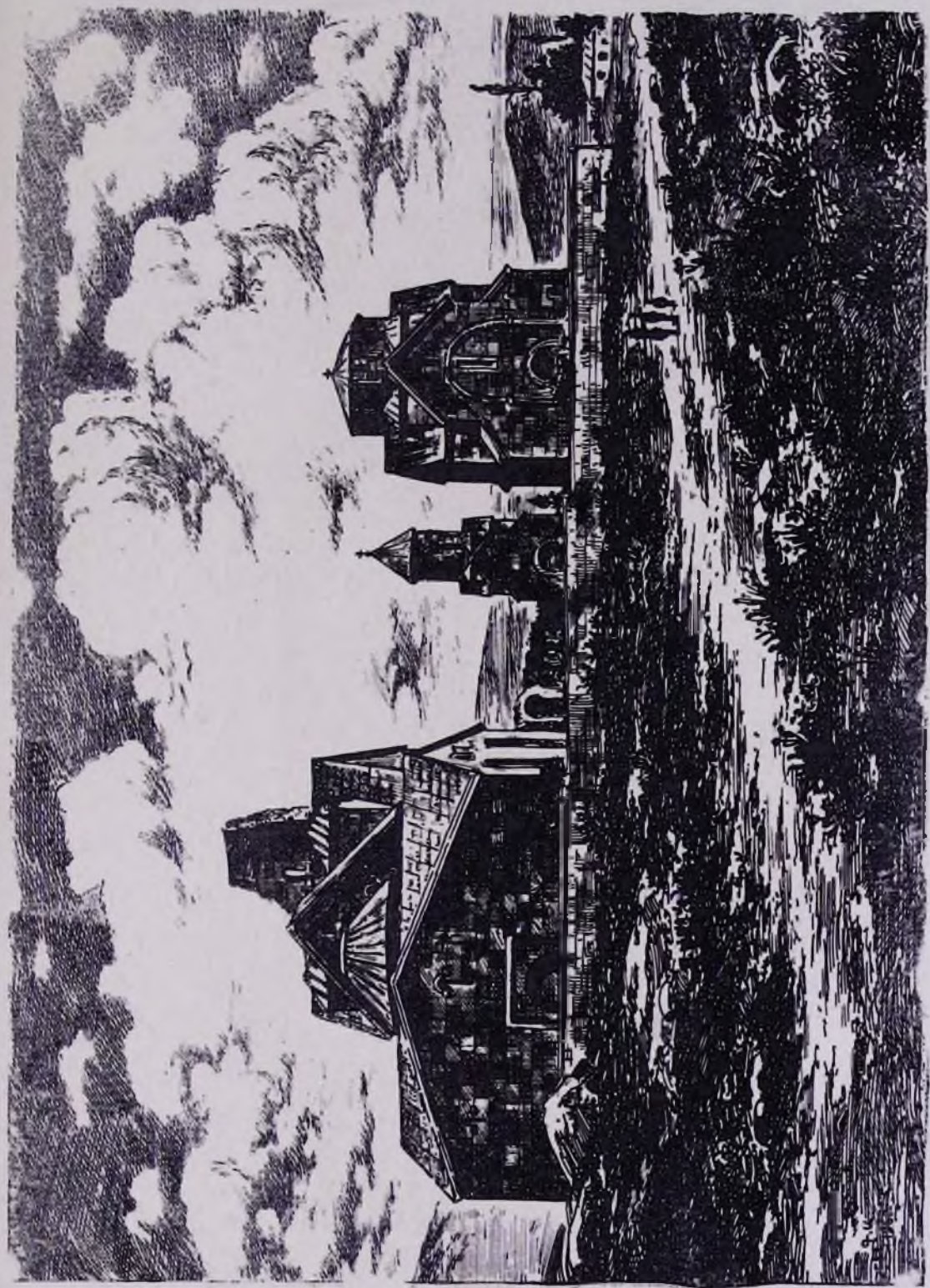
Թուրքովին այլ մարմարներից են պատրաստված Մայր Տաճարի մուտքի մոտ եղած տապանաքարերը։ Այդ մասում, առաջին տապանաքարը պատկանում է Տ. Տ. Գևորգ Ե Տփիսեցուն։ Նրա վրա կա 1911—1930 թվարկությունը։ Սա եղած մարմարային օնիքսներից ամենադեղնավունն է։ Ուշադրությամբ զննելիս նկատվում է, որ նա դեղին չէ. այդ գույնը առաջացել է տարիներ հետո։ Տապանաքարը բաց կանաչավուն է, ան-

¹ Սիմեոն Կաթողիկոս Երևանցի, Համառոտ, էջ 27։

² Ուլենցի, ՀԱԿԱՍՏԱՆԻ Մ. Ք. էջ 2857։

ԿՈՇԱՎԱՆՔ
ԿԱՌՈՒՑՎԱԾ 1191 — 1213 թՎԱԿԱՆՆԵՐԻՆ

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԵՐԵՎԱՆԻ ԵՊԱՐԽԻ ԿԱՏԱԿԵԴՐԱԿԱՆ ԵՐԱՊԵՏԱՆԻ ԿԵՆՏՐԱԼ ԵՐԱՊԵՏԱՆԻ ԿԱՏԱԿԵԴՐԱԿԱՆ ԵՐԱՊԵՏԱՆԻ

Նկարիչ՝ Գրիգոր Ավագյան

նշան դեղնավուն երանգով: Տապանաքարը ունի 200 սմ. երկարություն և 68 սմ. լայնք: Սա միակ տապանաքարն է, որի վրա դրված է քանդակող վարպետի մասին հիշատակություն:

Մայր Տաճարի գլխավոր՝ արևմտյան մուտքի բոլոր տապանաքարերը դարձարված են հայրապետական թագով, խաչերով, հովվապետական դավադաններով և ունեն տարբեր ձևի հոյակապ դարձաքանդակ-փորագրություններ: Գեորգ Ե-ի տապանաքարի կողքին դտնվում է Մակար կաթողիկոսի տապանաքարը. նա կրում է 1813—1891 թվականը: Տապանաքարն ունի 192 սմ. երկարություն, 85 սմ. լայնություն և 19 սմ. բարձրություն:

«Ամենայն Հայոց հայրենասեր կաթողիկոս» Գեորգ Զ-ի տապանաքարը կրում է 1868—1954 թվականը. սա բավական մանրահատիկ լավ հղկված քաղալտ է, երկարությունը 192 սմ., լայնությունը 85 սմ. և բարձրությունը 19 սմ. է:

Զորեղյան կաթողիկոսի տապանաքարի կողքին է դտնվում Մկրտիչ Ա Վանեցու՝ «նուազող Վշտին Հայրենեաց» հորմյան Հայրիկի գերեզմանաքարը. նա կրում է 1820—1907 թվականը. սա մանրահատիկ սպիտակ մարմար է, որը նման է Սանահինի վանքում եղած հուշատախտակներին: Նա ունի հիանալի փորագրումներ, ինչպես նաև տապանաքարին հատուկ թագի ու խաչի փորագրումը՝ վերևում: Տապանաքարը 190 սմ. երկարություն, 83 սմ. լայնք և 18 սմ. բարձրություն ունի: Դեղին մարմարային օնիք-սից է ներսեռ Ե Աշտարակեցու՝ «Պաշտպան Հայրենեաց» կաթողիկոսի տապանաքարը: Նրա վրա կա 1761—1857 թվականը. դարձված է առանձնապես խնամքով կատարված քանդակներով. ունի $192 \times 65 \times 13$ սմ. չափսեր:

Առանձնապես ճոխ վարդերով փորագրություն ունի Դանիել Ա Պալազետեցու տապանաքարը, որի վրա կա միայն 1808 թվականությունը՝ նրա մահվան թվականը: Տապանաքարը ունի $162 \times 69 \times 23$ սմ. չափսերը: Այսպիսով Տաճարի մուտքին չհասած, նրա աջ մասում կա 6 տապանաքար: Մայր Տաճարի մուտքի ձախ մասում տեղավորված է Գեորգ Դ Կոստանդնուպոլսեցու տապանաքարը՝ 1813—1882 թվականով. նա նույնպես մարմարային օնիք է դեղնավուն գույնի՝ $185 \times 84 \times 14$ սմ. չափսերով:

Տ. Մատթեոս Բ Կոստանդնուպոլսեցու 1845—1910 թվականով տապանաքարը սպիտակ տիպիկ մարմար է մանրահատիկ առանձնավոր կառուցվածքով: Սա նման է հորմյան Հայրիկի տապանաքարին և ունի $194 \times 62 \times 19$ սմ. չափսերը: Իր գույնով մյուս-

ներից տարբերվում է Հովհաննես Բ Կարդեցու տապանաքարը: Սա կրում է 1842 թվականը. նա «դեղին» մարմարային օնիք-ների համեմատությամբ ունի ավելի բաց սպիտակավուն գույն. նրա վրա նույնպես չեն նկատվում հողմահարման հետքեր. չափսերն են $165 \times 71 \times 10$ սմ.:

Այսպիսով, Մայր Տաճարի գլխավոր մուտքի ձախ մասում դտնվում է 3 տապանաքար, որոնցից մեկը դեղին մարմարային օնիքս է, մյուսը սպիտակ մարմար և երրորդը նույնպես սպիտակավուն մարմարային օնիքս է: Սրանք բոլորն էլ դարերի ազդեցությունը չեն կրում:

Գայանեի վանքում ևս կան տապանաքարեր, հուշագիր տախտակներ, մեծ մասը՝ մարմարային օնիքսներ: Շատերը տեղական մարմարներ են (գլխավորապես Աղվերա—Արդաթան): Վանքի գավթում, կաթողիկոսների տապանաքարերի կողքին, կան նաև սեփական անձանց տապանաքարեր, որոնք բոլորն էլ լավագույն մարմարային օնիքսներ են: Տապանաքարերը մի շարքով են: Եթե մոտենանք գավթին, ապա տապանաքարերը դասավորված են աչից սկսած, հետևյալ հերթականությամբ.

Սիմեոն Երևանցի կաթողիկոսի տապանաքարով է սկսվում այս շարքը: Սա մյուսների համեմատությամբ ավելի սպիտակ է, երկարությունը՝ որոշ անկյան տակ, մոտ 43 սմ.՝ ու մեկ և լայնությունը 2 տեղից կտրված է այս քարը: Տիպիկ մարմարային օնիքս է. նրա վրա կա 1780—ՌԲԻԹ թվականը, որ Երևանցու վախճանվելու թվականն է: Տապանաքարը $129 \times 48 \times 5$ սմ. չափսերի է:

Երկու ոչ միմյանց շարունակությունը կազմող կտորներից է կազմված հաջորդ գերեզմանաքարը. չնայած նրա վրա եղած տառերը լավ կարդացվում են, բայց այնուամենայնիվ պատկանելիությունը դժվար է որոշել, բառերը ամբողջական չեն: Տապանաքարի վրա կա գավազանի փորագրումը, ինչ որ ցույց է տալիս, որ դա կաթողիկոսի տապանաքար պետք է լինի:

Ղուկաս կաթողիկոս Կարնեցու տապանաքարն է հաջորդը, որն ունի 1779—ՌԶԹ թվականը և $135 \times 51 \times 11$ սմ. չափսերը:

Էջմիածնի սինոդի դատախազ Թ. Հովսեփյան—Ղորղանյանի տապանաքարը, որը 1842 թվականն է կրում. սրա անկյունները քիչ կտրված են, $66 \times 76 \times 10$ սմ. չափսերով:

Հովսեփ արքեպիսկոպոս Արղունյանի տապանաքարը կրում է 1801 թվականը՝ $128 \times 60 \times 15$ սմ. չափսերով:

Տեղապահ Բարսեղ Աշտարակեցու տապանաքարը նման է մյուսներին՝ կրում է

1812 թվականը և ունի $125 \times 71 \times 15$ սմ. չափսերը:

Խորհն կաթողիկոսի գերեզմանաքարը Արզաքանի մարմարից է: Այդ քարի մոխրագույն ընդհանուր մասսայի վրա լավ նկատվում են ավելի մուգ երկար զծեր և ամբողջական շերտեր. կրում է 1873—1938 թվականը և ունի $145 \times 58 \times 15$ սմ. չափսերը:

Գավիթ կաթողիկոսի մարմարային օնիքսե տապանաքարը 1817 թվականն է կրում: Սրա վրա, ներքևի մասում, զգացվում են աննշան հողմահարման հետքեր: Տապանաքարը $122 \times 60 \times 10$ սմ. չափսի է: Իշխանուհի Ոսկե Խաթուն էնակոլոփյանցի տապանաքարը 1829 թվականն է կրում: Տապանաքարը կտրված է, մի մասը նորից կպցրել են: Այս տապանաքարը նման է Մայր Տաճարի մոտ եղած Հովհաննես Կարաբեցու գերեզմանաքարին:

Մատթեոս Ա կաթողիկոսի տապանաքարը իր գեղարվեստական ձևավորումով տարբերվում է մյուսներից: Նախ, այս քարը շատ լավ է պահպանվել, լավ զգացվում է նրա օկզրնական փայլը. եղած քանդակները հուսկապ կատարելությամբ են, փորագրված են թագ, խաչեր և առաջին անգամ նկատվող մի քանի շքանշաններ: Այս տապանաքարը բոլոր եղած քարերից ամենից շատ լուսաթափանցելիություն ունի, նա կրում է 1865 թվականը, լավ նկատվում է փորագրող վարպետի արվեստի կատարելությունը: Տապանաքարը $170 \times 85 \times 8$ սմ. չափսերն ունի:

Ղազար Զահկեցու 1751 թվականը կրող տապանաքարը սպիտակավուն գույն ունի, երկարությամբ 112, լայնությամբ 51 և բարձրությամբ 10 սմ.:

Հակոբ Շամախեցու 1763—ՌՄԺԱ թվականը կրող տապանաքարը սպիտակ մարմար է. չափսերը $135 \times 58 \times 10$ սմ. են. անկյուններում նկատվում են աննշան կտրվածքների հետքեր:

Այսպիսով, Գայանեի վանքի զավթում եղած 11 տապանաքարերն էլ հիմնականում

նման, սպիտակավուն մարմարային օնիքսեներ են:

Հիշենք թեկուզ տիկին Կամոարականի գերեզմանաքարը 1869 թվարկությամբ, որը նույնպես նման է Մայր Տաճարի գեղին մարմարային օնիքսներին. սրա բնական գույնը նույնպես քիչ մուգ կանաչավուն է եղել և դրսից այժմ դեղնավուն գույնի է:

Գայանեի գերեզմանատանը, քացի վերոհիշյալներից, գտնվում է նաև մի կլոր հուշատախտակ և. Արծվյանի որդու՝ Վարդանի գերեզմանի վրա. սրա նման են և մի քանի ուրիշներ, որոնք նույնպես մարմարային օնիքսներ են: Մի փոքր մուգ կանաչավուն գույնի, առաջին հայացքից կարծես նման չեն կաթողիկոսների գերեզմաններին, բայց ուշադիր զննումից երևում է, որ սրանք վերահիշյալների փոփոխականներն են:

1956—1962 թվականներին, Վազգեն Ա կաթողիկոսի նախաձեռնությամբ, էջմիածնի Մայր Տաճարի վերանորոգության աշխատանքներում լայնորեն օգտագործվեցին և՛ տեղական և՛ իտալական մարմարներ:

Մայր Տաճարի հատակը սալապատվել է Բշենի, Կույբիշեի, Խոր Վերապի, Աղվերանի և Մարմարասարի մարմարի սալերով:

Ավագ Սեդանը վերակառուցվել է իտալական մարմարով, իսկ Իջման Սեդանը՝ իտալական օնիքս մարմարով:

Նոր Վեհարանի վերակառուցման աշխատանքներում օգտագործվել են տեղական, վրացական և իտալական մարմարներ:

Վեհարանի նախամուտքը երեսապատվել է Աղվերանի մարմարով: Առաջին հարկի մեծ աստիճանավանդակի շուրջը օգտագործվել է վրացական մարմար:

Գլխավոր աստիճանավանդակների հարթակները և ճաղերը երեսապատվել են իտալական և Աղվերանի մարմարով:

Գահասարհը երեսապատվել է Աղիզքեկովի ֆիլզիտ տուֆով, իսկ հատակը՝ իտալական օնիքս մարմարով:

Հյուրասրահների հատակների սալապատման համար օգտագործվել են իտալական զանազան գույնի մարմարներ:

